

TERMINLARNI O'QITISH BO'YICHA METODIK TAVSIYALAR

Sobirova Komila Kenjaboy qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

3-bosqich talabasi

E-mail: komilasobirova11@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilshunoslikning muhim qatlami hisoblangan termin va terminologiya haqida muhim ma'lumotlar hamda terminlarni maktab o'quvchilariga tez va oson o'qitish bo'yicha turli metodik usullar berilgan. Terminlarni o'qitish orqali o'quvchilarning ilmiy tafakkurini, savodxonlik va mantiqiy nutqini rivojlantirish, tushunchaviy bazasini kengaytirish masalalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, metodik tavsiyalar, interfaol o'yinlar, kontekstda o'qish, metakognitiv strategiyalar, "Kim chaqqon?" viktorinasi

Annotation: This article presents essential information about terms and terminology, which are considered a significant layer of linguistics, as well as various methodological approaches for teaching terms to school students in a fast and effective manner. It explores how teaching terminology can enhance students' scientific thinking, literacy, and logical speech, while also expanding their conceptual base.

Keywords: term, terminology, methodological recommendations, interactive games, teaching in context, metacognitive strategies, "Who is quick?" quiz.

Аннотация: В данной статье представлена важная информация о терминах и терминологии, которые считаются важным слоем лингвистики, а также различные методические подходы к быстрому и эффективному обучению школьников терминам. Раскрываются вопросы развития научного мышления, грамотности и логической речи учащихся через преподавание терминов, а также расширения их понятийной базы.

Ключевые слова: термин, терминология, методические

рекомендации, интерактивные игры, обучение в контексте, метакогнитивные стратегии, викторина «Кто быстрее?».

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarga fan asoslarini chuqur o'rgatish, ularning mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishda fan terminologiyasini to'g'ri o'zlashtirish muhim rol o'ynaydi. Terminlar nafaqat ilmiy tushunchalarni aniq ifodalashga xizmat qiladi, balki o'quvchining fanga oid dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi. Shu sababli, maktab ta'limida terminlarni o'qitish bo'yicha to'g'ri metodik yondashuvni ishlab chiqish zarurdir.

Dunyo tilshunosligida terminlarni tizimlashtirish va lingvistik aspektida tadqiq qilishga bag'ishlangan ishlar amalga oshirilgan [1].

O'zbek terminologiyasi taraqqiyotining ilmiy-nazariy masalalari va lug'aviy birliklar tahlilida tizimli yondashuv tamoyillari S.Ibrohimov, X.Jamalxanov, S.Usmonov, S.Ashirboyev, A.Madvaliyev, R.Doniyorov, H.Dadaboyev, R.Rasulov, A.Nurmonov, H.Ne'matov, R.Safarova, Sh.Iskandarova, A.Sobirov, I.Ermatov tadqiqotlarida yoritilgan.

O'zbek tilshunosligida hozirgacha terminologiya masalalariga bag'ishlangan qirقدan ortiq doktorlik va nomzodlik dissertatsiyalari himoya qilindi [2], yuzga yaqin terminologik lug'atlar chop etildi [3].

Asosiy qism

Bugungi kunda ro'y berayotgan ko'pgina o'zgarishlar va yangilanishlar jarayoni tabiiy ravishda, avvalo, o'zbek tili leksikasida o'z aksini topmoqda. Bu esa, ayni damda, jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq holda, yangi-yangi so'z, tushuncha va terminlarni yuzaga keltiradi. Shu bois, o'zbek tili terminlarini o'rganish hamda terminologiyaning nazariy va amaliy masalalarini ilmiy asosda atroflicha tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Terminlarni tadqiq etish, birinchi navbatda, uning leksik-semantik xususiyatlariga e'tibor qaratishni taqozo etadi. Chunki terminga, garchi so'z

sifatida qaralsa-da, semantik xususiyatlari, uslubiy imkoniyatlariga ko'ra so'zdan farqlanadi. Terminning aniqligi, bir ma'noliligi va ilmiyligi uni umumiste'moldagi so'z va atamalardan farqlab turadi.

Terminlar har bir fanning bilim tizimini tashkil etuvchi asosiy birliklardan biri hisoblanadi. Xususan, ona tili fanida terminlarni to'g'ri o'qitish o'quvchilarning til hodisalarini ilmiy asosda tushunishiga, stilistik va grammatik bilimlarini mustahkamlashga katta yordam beradi. Termin o'zi nima? Termin – bu muayyan fan, soha yoki kasb doirasida ishlatiladigan aniq tushunchani ifodalovchi, bir ma'noli, kontekstga bog'langan so'z. Termin so'zini atama sifatida ham ishlatishimiz mumkin. Atamalarning ikki xili farqlanadi: 1) ilmiy atamalar, 2) kasb-hunarga oid atamalar. Ilmiy atamalar ya'ni terminlar ma'lum bir fan-texnika, madaniyat, san'atga tegishli bo'lsa, kasb-hunarga oid terminlar esa turli kasb-hunar egalarining nutqida qo'llaniladigan so'zlardir.

O'quvchilar ba'zan terminlarni o'zlashtirishda bir necha qiyinchiliklarga duch kelishadi. Masalan: ayrim terminlar o'zbek tiliga moslashmagan yoki xorijiy tillardan olingan bo'lib, talaffuzi va yozilishi o'quvchilarga qiyinroq. Bundan tashqari, ayrim fanlarda bir-biriga yaqin bo'lgan terminlar o'quvchilarni chalkashishlariga olib kelishi mumkin. Bu kabi muammolarni bartaraf etish uchun darslarda terminlarni turli o'qitish va o'rgatish yo'llaridan foydalanish kerak. Quyida shunga oid metodik tavsiyalarni ko'rib chiqamiz.

1.Kontekstda o'qitish – bunda terminlar alohida emas, balki kontekstda – matn, topshiriq yoki dars jarayonidagi muhokama orqali o'rgatilishi lozim. Bu terminlarni tezda eslab qolishni va shu vaziyatda anglashni osonlashtiradi.

2.Illyustrativ misollardan foydalanish. Har bir yangi termin uchun real hayotiy yoki fan doirasidagi misollar keltirish kerak. Bu usul orqali o'quvchilar so'zlarni chuqurroq anglashi mumkin.

3.Vizual vositalardan foydalanish. Diagramma, grafik, jadval, video yoki rasmlar yordamida terminlarning mazmunini tushuntirish. Bu o'quvchilarning terminlarni tezroq xotirada saqlab qolishiga yordam beradi.

4. Soʻz yasalishi va etimologiyasini tushuntirish. Terminlarning kelib chiqishi (yunoncha, arabcha, lotincha) haqida qisqacha maʼlumot berish, bu ularning mazmunini anglashga katta yordam beradi.

5. Darajalab oʻqitish. Har bir oʻquvchining qobiliyati va tayyorgarlik darajasi turlicha boʻlgani uchun terminlarni oʻqitishda bosqichma-bosqich yondashuvidan foydalanish samarali hisoblanadi. Bunda boshlangʻich bosqichda oddiy soda terminlar oʻrganiladi. Oʻrta bosqichda esa terminlar murakkablashadi va oldingi bosqichdagi soʻzlar mustahkamlanadi. Soʻnggi yuqori bosqichda atamalar tahlil qilinadi, solishtiriladi va antonim, sinonim terminlar bilan ishlanadi.

6. Metakognitiv strategiyalar. Oʻquvchilarni oʻz-oʻzini nazorat qilishga va oʻz bilimlarini baholashga oʻrgatish orqali terminlarni chuqurroq oʻzlashtirishlarini oʻrgatish mumkin. Masalan: “Men bu terminni qachon va qayerda qanday ishlatishim mumkin?” , “Bu termin menga nimani anglatadi?”, “Ushbu termin boshqa fanlarda qanday foydalaniladi?” kabi savollar yordamida oʻquvchilar faqat yodlamaydi, balki tahlil qiladi, oʻrganadi va hayotda qoʻllay oladi.

7. Muammoli savollar va darslarda munozara. Termin asosida muammoli vaziyat yaratish oʻquvchini faol fikrlashga, chuqur oʻylashga, tahlil qilishga va fikrini asoslashga undaydi.

8. Terminlar bilan ishlash uchun interaktiv topshiriqlar. Bunda turli xil interfaol oʻyinlardan foydalaniladi. Masalan:

1) “Terminni top!” oʻyini. Taʼrif orqali terminni topish kerak. Oʻyin jamoada yoki yakka tartibda oʻynaladi. Kartochkalarda taʼrif va terminlar ajratiladi. Oʻquvchilar ularni moslashtiradi. Topshiriqni toʻgʻri bajargan oʻquvchilar balga ega boʻlishadi. Oʻquvchilar toʻplagan baliga qarab baholanishadi.

2) “Terminlar klasteri” (grafik sxema toʻldirish). Bunda terminlar oʻrtasidagi bogʻliklikni anglash muhimdir. Oʻqituvchi doskaning oʻrtasiga misol uchun: “Soʻz tuzilishi” degan tushunchani yozadi. Oʻquvchilar esa oʻsha soʻzning atrofiga unga bogʻliq terminlarni yozishadi. Masalan: morfema, qoʻshimcha, yasama, soʻz birikmasi. Keyin toʻgʻri va notoʻgʻri javoblar tekshiriladi va tahlil qilinadi.

3) “Sehrli quti” o‘yini. Quti ichida terminlar yozilgan kartochkalar bo‘ladi va o‘quvchilar quti ichidan bitta terminni olib, unga ta’rif berishadi, misol keltirishadi va u termin ishtirokida gap tuzishadi. Yaxshi ta’rif berib, unga misol keltira olgan o‘quvchi baland ball oladi.

Bu kabi interfaol o‘yinlar har bir darsda bittadan bo‘lsa, o‘tilgan mavzu tezroq o‘zlashtiriladi. Ular guruhlarda o‘tkazilsa, o‘quvchilarda nutq va tushunish darajasi ortadi, hamkorlikda ishlash ko‘nikmasi rivojlanadi.

Shu kabi interaktiv metodlardan “Kim chaqon?” viktorinasini Toshkent shahar Shayxontohur tumanida joylashgan 324-maktabning 10-“A” sinf o‘quvchilari bilan o‘tkazdik. Bu viktorinada 27 kishi qatnashdi. O‘yin shartlari quyidagicha edi: Avvalo, guruh 3ga bo‘linishi va guruhlariga nom qo‘yishlari kerak. Undan keyin har guruhdan bitta kishi doskaga chiqadi. Terminlarning ta’rifi o‘qituvchi tomonidan o‘qib eshittiriladi. Doskaga chiqqan 3ta o‘quvchi ta’rifga mos bo‘lgan terminni doskaga yozishadi va u ishtirokida gap tuzishadi. Qaysi guruh ishtirokchisining javobi to‘g‘ri bo‘lsa, u joyiga o‘tiradi va guruhning boshqa kishisi ishtirok etadi. Ya’ni javobni to‘g‘ri topgan o‘quvchi guruhidagi sheriklari bilan almashib boraveradi. Qaysi guruhning barcha a’zolari viktorinada birinchi bo‘lib ishtirok etib, tuzgan gaplar mantiqan to‘g‘ri bo‘lsa, o‘sha guruh g‘olib deb topiladi. Darsda bu metodni qo‘llashimiz uchun 15 daqiqa vaqt ketdi. Va bu o‘yinda 3ta “Bilimdonlar”, “Uchqurlar”, “Yengilmaslar” jamoalari ishtirok etishdi. Har bir guruhda 9 tadan o‘quvchi qatnashdi. “Yengilmaslar” jamoasi boshqa guruhlariga qaraganda biroz chaqqonlik va epchillik ko‘rsatib g‘olib bo‘lishdi. Javoblar quyidagi baholash mezonida tekshirildi.

Mezon	Tavsif	Ball
1. Moslik	Aytilgan ta’rifga terminning mosligi	5 ball
2. Mantiqiy izchillik	Termin ishtirokidagi gap mantiqiy to‘g‘ri tuzilganligi	5 ball

3. Gap strukturasi	Tuzilgan jumla grammatik jihatdan to'g'ri bo'lishligi	5 ball
4. Tezkorlik	Ta'rifga mos terminni tezroq topishligi	5 ball

Yakuniy natija

Ball oraliqlari	Baho	O'quvchilar soni
18-20 ball	A'lo (5)	10
14-17 ball	Yaxshi (4)	9
10-13 ball	Qoniqarli (3)	5
0-9 ball	Qoniqarsiz (2)	3

Bu metod orqali o'quvchilarning bilimlarini tekshirishimiz, ularni topqirlikka, e'tiborli va diqqatli bo'lishga undashimiz, eshitgan narsasini tezroq sintez qilishga o'rgatishimiz, guruhlikda ishlash orqali bir-birini hurmat qilishini, hamkorlikda ishlashini ta'minlashimiz mumkin.

Xulosa

Bu kabi metod va usullar juda ko'p. Biz ularni o'rni-o'rnida foydalanishimiz, darsning vaqt taqsimotiga ham e'tibor berishimiz kerak. Va eng asosiysi, bu metodlar o'quvchilarning bilimini rivojlantirishi, fikrlashini o'stirishi, o'rganganlarini amaliyotda qo'llay olishiga yordam berishi muhimdir. Terminlarni o'qitish – bu nafaqat yangi so'zlarni yodlatish, balki o'quvchining tushunchaviy tafakkurini shakllantirish, fanlararo muloqotga tayyorlash va ilmiy nutqni rivojlantirish vositasidir. Nazariy asoslar, psixolingvistik va didaktik yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan metodlar pedagogga o'quvchilar bilan samarali ishlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Лотте Д.С. Образование и правописание трех элементарных научно-технических терминов. – М., 1969; Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М., 1977; Гринев С.В. Введение в терминологическую лексикографию (учебное пособие). – М., 1986.
2. G'ulomova G.Y. O'zbek yuridik terminologiyasining istiqloq davri taraqqiyoti. Filol. fan. nom. ... diss. avtoref. – T., 2005
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarning izohli lug'ati. – T.: O'ME, 2002; Yuridik atamalar qomusiy lug'ati. – T.: Sharq, 2003. Dadaboyev X. Tarixiy harbiy terminlar lug'ati. – T.:2008
4. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik. Respublika ta'limi vazirligi. Toshkent-2022
5. Qodirov S. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
6. Turg'unov B. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2015